

Poznámky k práci Miroslava Dismana: Úvod do metod společenského výzkumu

Miroslav Disman, *Úvod do metod společenského výzkumu s dodatkem Zuzany Perglerové Kvantitativní vyhodnocení výzkumu*, Učební texty vysokých škol – KU – ION, SPN, Praha 1964 (str. 191)

Nebývá zvykem podrobně referovat o vysokoškolských skriptech. V tomto případě to však považujeme za užitečné, protože se domníváme, že při současném nedostatku původní i překladové sociologické literatury je Dismanova práce solidním počátkem očekávané produkce. Její cenu zvyšuje to, že je po tak dlouhé době pěstou prvním systematictější pokusem informovat o metodologických problémech sociologie. Autor považuje za úkol skript „seznamovat s možnostmi a charakteristickými vlastnostmi nejdůležitějších výzkumných metod a technik, jak je zachytila literatura a jak se odrazily v naší výzkumné praxi“ (str. 10). Bylo by proto neseřízní kritizovat ho za to, co přesahuje zamýšlené a v našich nynějších podmínkách možné ambice práce. Proto se chceme soustředit na celkovou charakteristiku práce, na obecné poznámky k problémům, které považujeme za důležité zdůraznit, ale i poukázat na některé neúplnosti a nedůslednosti práce.

1.

Uvedená skripta obsahují 5 kapitol a dodatk. První kapitola *Výzkum v osvětové práci* (10 str.) je úvodní, hovoří o významu výzkumů v osvětové praxi, o významu sociologických výzkumů vůbec a pokouší se stanovit nejobecnější metodologické principy. V druhé kapitole *Příprava výzkumu* (37 str.) vysvětluje autor problematiku přípravných fází výzkumu. Snaží se ukázat, že v těchto fázích by měl výzkumný pracovník disponovat důkladnou teoretickou i praktickou přípravou, promyšlenou koncepcí, promyšleným a vyzkoušeným způsobem sbírání dat i jejich kvantitativním zpracováním. Dále předpokládá provedení a zpracování předvýzkumu a podrobně vypracování definitivního projektu zamýšleného výzkumu.

Hlavní částí, významem i proporcionálně, je kapitola *Výzkumné techniky* (90 str.), pojednávající o hlavních technikách sociologického výzkumu. Je zde podána stručná charakteristika jednotlivých používaných technik, jako je pozorování, připravený rozhovor, dotazník, studium dokumentů, obsahová analýza, experiment, sociometrie.

Předposlední kapitola *Provedení výzkumu* (6 str.) stručně pojednává o organi-

začním zajištění průběhu výzkumu a poslední kapitola *Zpracování výsledků výzkumu* (9 str.) o problémech zpracování výzkumu. Domníváme se, že právě v této části práce se autor chová macešsky k tématům, které považujeme za velmi důležité.

Dodatkem ke skriptům je stať Z. Perglerové *Kvantitativní vyhodnocení výzkumu* (30 str.), ve které se autorka zmiňuje o některých základních pojmech statistiky, a na několika málo příkladech se snaží ilustrovat možné matematicko-statistické úvahy při zpracování dat.

2.

Skripta je možno považovat za práci, která se snaží reprodukovat používané postupy metodologických publikací běžných v zahraničí, pokouší se je aplikovat na naše podmínky a snaží se využít některých zkušeností z osvětových výzkumů, na jejichž projekci se autor podílel.

a) Za nejcennější část považujeme Dismanovy poukazy na teoretický i praktický význam přípravných fází sociologického výzkumu. Jejich hodnotu zvyšuje specifická situace v sociologii u nás. Několikaletý přerýv vědecké práce v této oblasti způsobil, že celá generace sociologů nemá potřebné teoretické a již vůbec ne praktické metodologické znalosti a zkušenosti. Existuje značná, v těchto letech vzniklá, mezera v původní i překladatelské produkci sociologické literatury. Tato mezera se zaplňuje pomalu a obstarávání literatury je i dnes spojeno s obtížemi. Proces institucionalizace je v počátcích, pokračuje pomalu; prakticky neexistují zkušené týmy sociologických pracovníků, jsou stále obtížné a nečetné kontakty našich a zahraničních sociologických pracovišť.

Naproti tomu v poslední době velmi rychle vzrostl zájem o sociologii, přerůstající někdy až v módní vlnu.

Rozšiřují se první institucionální předpoklady pro existenci sociologie, mnohá pracoviště společenských věd, různé instituce a podniky projevují zájem o uskutečnění sociologických výzkumů.

V takové situaci se mnoho pracovníků s nedostatečnými sociologickými vzděláním a s nedostatečnými zkušenostmi pouští do organizace různých sociologických výzkumů. Jsou to progresivní činy, ale brzdí je, a někdy i diskreditují, právě tyto nedostatečné zkušenosti, zejména v přípravě a projekci výzkumu. Jejich znakem zpravidla bývá vynaložení velké pracovní energie a dosažení nepatrných vý-

sledků. Tedy to, co nazýváme neefektivností práce.

Dismán podle našeho názoru začíná nejdůležitějším. Upozorňuje na to, že zdánlivě pro laika tak prostá a jednoduchá záležitost, formulovat, co chci výzkumem dosáhnout, je náročnou a velmi obtížnou fází výzkumu.

Domníváme se, že je třeba tuto zásadní myšlenku zdůraznit a pokusíme se proto diskutovat některé názory na toto téma.

Tyto názory, které považujeme za laické, se přirozeně objevují u nás i mezi začínajícími pracovníky v sociologii.

b) Nejčastěji se setkáváme s těmito postoji:

1. Považujeme za nepotřebné a nesmyslné zkoumat něco, co předem známe.

2. Za přípustný se považuje takový přístup, kdy se určí nějaká oblast zkoumání (např. problémy mládeže, úrazovost, produktivita práce) a postupuje se tak, že se o této oblasti získává maximum informací a očekává se, že při zpracování z „toho něco vyjde“.

3. Od výzkumu se očekává, že toto „něco“ bude neočekávané, nepředvídané, dosud neznámé a rychle prakticky aplikovatelné.

Vědecká teorie a praxe zaznamenávají však postupy zcela opačné:

1. Oblast sociální skutečnosti, která se stane objektem výzkumu, je třeba předem znát. Čím důkladněji, tím lépe.

2. Výzkum, který má mít efekt, musí jasně a přesně formulovat to, co chce, jakých výsledků zamýšlí dosáhnout a často má dokonce předem připraveny odpovědi na otázky, které položil.

3. Výzkum zpravidla pouze ověřuje předem známé hypotézy nebo rozhoduje mezi několika hypotézami. Jen velmi zřídka, a to nejčastěji náhodou, přijde na nové, neočekávané souvislosti. Daleko více však nadhazuje nové problémy k řešení v dalších výzkumech.

Proč tomu tak je?

Jednotlivý sociální děj, událost, společenská akce, jsou podmíněny prakticky nekonečnou množinou faktorů. Úloha, vycházející z předpokladu rovnocennosti působení jednotek (faktorů) množiny a kladoucí si za cíl postižení jejich vzájemných vztahů a působení, je neřešitelná.

Vědec je nucen diferencovat, považovat některé faktory za rozhodující, jiné za zanedbatelné.

To ovšem může udělat jen podle určitého programu, který je třeba považovat za vědovu výchozí myšlenkovou konstrukci zkoumané skutečnosti. Jinými slovy, výzkumný pracovník vytváří *abstraktní teoretický model* zkoumané sociální skutečnosti, zkoumaného sociálního děje.

Předpokládáme-li, že byly správně stanoveny teoremy takového modelu skutečnosti, že je logicky nerozporný, že je co nejobecněji platný, budeme k němu hledat nějakou pravděpodobnost výskytu, tj. zkoumat, zda existuje taková skupina sociálních veličin, ve které by platily podobné vztahy jako v souboru veličin abstraktního modelu.

Empirickým výzkumem tedy ověřujeme na určitém výběru ze souboru uvažovaných so-

ciálních veličin platnost vztahů předpokládaných abstraktním modelem pro celý soubor.

Používá se i postupů opačných, kdy se snažíme na základě zkoumání určitého výběru veličin nalézt vhodný model pro explikaci zjištěných vztahů.

Tyto postupy, hledání pravděpodobnosti výskytu k modelu a hledání vhodného modelu na základě rozboru dat z určitého výběru, jsou oddělitelné pouze analyticky a ve výzkumné praxi splývají. Nanejvýše lze stanovit, který z nich ve výzkumu určitého typu, nebo v té či oné fázi výzkumu, převládá.

Tato úvaha má principiální význam pro koncipování sociologického výzkumu. Vyplývá z ní, že je obtížné stanovit hypotézy o sociální skutečnosti, aniž bychom disponovali abstraktně teoretickým modelem zkoumaného děje. Výstavba takového modelu skutečnosti nám totiž vůbec dedukcí hypotéz umožňuje. Bez předpokladů znalostí o struktuře, povaze a zákonitostech sociálního děje nelze uskutečnit proces diferenciací mezi teoreticky nekonečným množstvím informací, které bychom mohli o něm zjišťovat.

Z úvahy vyplývá, že bezprostředním metodologickým postupem, který zkoumání umožňuje, je diferenciací informací, výběr těch, které považujeme k určení sociálního děje za důležité, proces izolace těchto faktů od ostatních souvislostí.

To, že disponujeme abstraktním modelem skutečnosti, nám umožňuje, že víme z čeho, z jakých souvislostí izolujeme a umožňuje nám to po ověření výzkumem zpětně do nejširších souvislostí jevy zařadit.

Setkáváme se s tvrzeními, že marxistická sociologie má být oproti empirické buržoazní sociologii *teoretickou*, že nemá zkoumat izolovaná fakta, ale pojímat sociální jevy *dialekticky*, tj. v jejich vzájemných bohatých souvislostech s totalitou sociální skutečnosti.

Tato myšlenka existuje v povědomí mnoha pracovníků jako požadavek *hledání maxima souvislosti* a jako obava před *izolováním úzkých oblastí* sociální skutečnosti. Nehledě na to, že je podle našeho názoru tato představa pozůstatkem zmatených úvah o vztahu historického materialismu a sociologie, vyplývá z našich úvah, že rozdělení poznávacího procesu na čistě teoretické, obecné oblasti a na oblasti praktického výzkumníctví, sice užitečné, ale neteoretické, je neudržitelné.

Složitost sociální skutečnosti klade na výzkumníka požadavek stanovit si úzký, praktický cíl, dočasně izolovat zkoumané jevy, ale tuto izolaci a zúžení problematiky dovoluje pouze vysoce teoretické zvládnutí zkoumaných sociálních dějů.

Diferenciací, vydělení, izolace je bezprostředním metodologickým požadavkem výzkumu, ale bez vybudování abstraktního teoretického modelu zkoumaného děje by tato izolace byla skutečnou izolací od souvislostí a znemožňovala by obecnější interpretaci.

Domníváme se, i na základě vlastních zkušeností, že nejčastějšími chybami začínajících výzkumných pracovníků jsou prohršky proti tomuto principu. Vedle přirozené začátečnické snahy získat co nejvíce informací o předmětu

výzkumu se zde pravděpodobně uplatňují pozůstatky boje proti buržoazní sociologii, které se vytýkaly její izolující postupy.

c) Dalším argumentem pro naši úvahu, nejen teoretickým, ale velice naléhavě se projevujícím v praxi, je kvantitativní zpracování a interpretace získaných dat.

Disman na mnoha stránkách textu zdůrazňuje, jak je tato složka výzkumu důležitá, ale uvede-li konkrétní příklad, ukáže se nedůsledným. Příklady nesou zřetelné stopy snahy nashromáždit co nejvíce informací. Svědčí to o tom, že výzkumy, na jejichž projekci se autor podílel, byly nedostatečně zpracovány. Jinak si to nedovedeme vysvětlit. Na str. 36 uvádí, že každý výzkum musí zjišťovat určité základní minimum faktů, která jsou potřebná pro jakákoliv další šetření a operace. Uvedený soubor má, odhadem stanovený, asi 160 titulů, z nichž každý má (např. tisk docházející do obce) střizlivě odhadnuto asi dalších 5 ukazatelů. Jak můžeme toto ohromné množství informací využít?

Je ještě možné ho použít k charakteristice obce, když se pokoušíme zjistit, do jaké míry je námi zkoumaná obec reprezentativní, tj., neexistuje-li nějaká *závažná* odlišnost, která by ovlivnila naše zjištění, takže bychom je nemohli zevšeobecňovat a byli bychom nuceni je považovat za jedinečná právě pro tuto obec. Ovšem i toto rozhodnutí je velmi náročné, neboť předpokládá srovnání buď s nějakými známými průměry nebo ostatními obcemi, což, při takovém množství ukazatelů, je námět pro obsažný úkol.

Disman však zřejmě chce využít těchto údajů v rámci výzkumného úkolu. To by znamenalo, že kdyby chtěl provádět rozbor rozdílu *jen* v návštěvnosti kina např. v 10 obcích, pak by musel neustále testovat hypotézy jako např., zdali v obcích s větším počtem kovoze-mědělců se chodí do kina více proti..., v obcích, kde odbírají více tisku (jakého?), navštěvují více filmová představení než..., atd. Zařazení všech naznačených titulů k této úzce postavené otázce představuje nejméně 160 tabulek — ve skutečnosti, kdybychom chtěli sledovat neustále opakovanou myšlenku o zařazení do nejširších souvislostí, potřebovali bychom nejméně 1000 tabulek a počet všech *možných* zjištění s těmito ukazateli je obrovský. To ovšem autor nepředpokládá zjišťování pouze návštěvnosti v kině, nýbrž zkoumání kulturního života v obci v desítkách dimenzí!

Podobná nedůslednost se objevuje ihned na počátku práce (str. 20). Zde Disman správně upozorňuje, že výzkum má mít co nejkonkrétněji formulované hypotézy. Kámen úrazu je v tom, že, jak je vidět, lze si konkrétnost představovat různě. Podle našeho názoru otázka „Jak se změnil časový rozpočet zemědělců jejich vstupem do družstva?“ je sama solidním průzkumným úkolem, a např. další konkrétní otázka, „Jak se v časovém rozpočtu zemědělců odráží místní ekonomické podmínky?“, je otázkou na základě empirických dat neřešitelnou nebo těžko řešitelnou právě pro svoji obecnost.

Právě zde vystupuje do popředí, jak Disman několikrát zdůrazňuje, že je daleko jednodušší

sebrat data, než jich potom využít. Neboť i kdybychom předpokládali, že nějakým způsobem dokážeme sméstnat data do vyhodnocených tabulek umožňujících již interpretování, může se často stát, že takové množství tabulek nedokážeme ani při nejlepší vůli vyhodnotit.

3.

Sama interpretace získaných dat není jen problémem souvisejícím s kvantitativním zpracováním, ale daleko širším. Interpretace je podle našeho názoru vedle přípravy nejvýznamnější fází výzkumu.

a) Část práce, kterou určil Disman této problematice, je bohužel nejslabší. Nejen proporcemi (9 stránek), ale i věcně. V předcházejícím textu se snažil explikovat vlastním způsobem problematiku sociologického výzkumu, nebo alespoň parafrázovat metodologickou literaturu. V této části (5. 3. Rozbor a interpretace) se Disman uchýlil k několika obecným citacím, které vyňaty z kontextu zřejmě obecných úvah se v této souvislosti ve své obecnosti stávají banálními výroky (např. citace Zemana).

Kromě toho se autor dopustil v této části jistých zjednodušení. Na str. 152 praví, že: „interpretace získaných výsledků znamená vlastně nalezení a dokázání příčinných vztahů mezi jednotlivými jevy, vysvětlení dynamiky těchto jevů. Jen na tomto základě můžeme předvídat, jak se bude zkoumaný jev vyvíjet, jen na tomto základě můžeme navrhnout, jak sledovaný jev ovlivnit, změnit.“

Domníváme se, že je dnes obecně přijímán názor, že kauzální analýza sociálních jevů je pouze *jedním* z možných způsobů interpretace, ale právě pro sociální jevy obtížně použitelné, neboť často svádí k mechanickému a zjednodušenému výkladu.

Pro interpretaci složitých sociálních souvislostí se používá více analýzy funkcionální, pravděpodobnostního typu nebo hledání volnějších vztahů korelačních.

Disman má pravdu v tom, že pouze kauzální analýza dovoluje více méně jednoznačně předvídat budoucí stavy. Je však empiricky známo, že právě pro sociální jevy jsou takovéto předpovědi velice obtížné a nespolehlivé. Teoretická explikace těchto obtíží vychází právě z faktu, že složitost těchto vztahů nelze postihnout *pouze* kauzálně, neboť jakákoliv předpověď budoucích průběhů sociálních dějů může být vyslovena jen s určitou pravděpodobností, při čemž tato pravděpodobnost ve srovnání s ději přírodními je malá a významně klesá s intervalem času a prostoru.

b) Domníváme se, že práce, pojednávající o interpretaci dat získaných sociologickým výzkumem, by měla upozornit přinejmenším na tyto interpretační postupy:

1. Hodnocení použitých sociologických metod
2. Hodnocení statistických metod
3. Hodnocení experimentální situace
4. Porovnání výsledků s výchozím abstraktně teoretickým modelem.

ad 1. — I ve svědomitě připraveném výzkumu se mohou vyskytnout případy, že se ukáže

některá metoda ne zcela vhodně zvolená nebo ve změnách podmínek aplikovaná jinak než bylo původně předpokládáno, nebo dojde ke zpřesnění, pozměnění či doplnění výchozího teoretického modelu.

Pokud jsou tyto změny nepodstatné a nevybočují z rámce stanovených cílů, není třeba vždy považovat výzkum za znehodnocený. Je ovšem principiálně nepřijatelné takto vzniklých změn a posunutí nedbat. Proto je důležité a užitečné znovu ověřit a přezkoumat použitou metodiku a s případnými změnami počítat při interpretaci. Žádná sociologická metoda není zcela přesná v tom smyslu, že bychom data jí získaná mohli považovat za zcela adekvátní „skutečnosti“. Proto i v odborné a pečlivě provedeném výzkumu je nutno upozornit na možná zkreslení získaných údajů, kterému jsme se nemohli zcela vyhnout – např. zkreslení pramenící z různé kondice sledovaných osob, z různé konkrétní situace, ve které osoby vypovídají, z různosti osob, které provádějí konkrétní zjištění, ze způsobu formulace otázek... atd. Pokud jsme postupovali správně, pouze omezíme variabilitu v této oblasti na minimum. Je však iluzí se domnívat, že ve všech oblastech se nám to podaří *stejně*. Diskuse o různé hodnotě získaných údajů, jež potom hodnotíme, musí být proto nezbytnou součástí samé interpretace.

ad 2. Mezi vědeckými pracovníky a mezi pracovníky společenských věd zvláště, existují často iluze o *přesnosti* statistického hodnocení. Každé takové matematické vyjádření je obestřeno chimérou exaktního poznatku, který už nemůže nic zvíkat. Ve skutečnosti však statistika jako každá věda, a ona zvláště, pracuje s různými parametry přesnosti. Jen s tím rozdílem, že se je snaží číselně vyjádřit. Jakékoliv zjištění ve statistice v sobě obsahuje jisté procento chyb – ať již při přijetí hypotézy, která se na základě statistického testu ukáže jako platná, i když vlastně je její platnost pouze pravděpodobná, nebo při zamítnutí hypotézy, která se může později ukázat jako správná. Dále i způsoby statistického materiálu se od sebe liší různými parametry, mluvíme např. o síle testu apod.

Mimo to, což také není pro interpreta zanedbatelné, vzniká při technické manipulaci s materiálem, který třídíme do tabulek, nebo s nímž provádíme výpočty, opět určité procento chyb, které je podle způsobu zpracování různé, ale vždy i s ním musíme počítat.

ad 3. Obecný teoretický model sociální struktury předpokládá, že sociální činitelé, sociální jednotky vykonávají v sociálním systému určité funkce a zastávají tudíž určité pozice (role) vyplývající z těchto funkcí. Předpokládáme-li, že sociální činitel je socializován, tj. přijímá a uvědomuje si tuto roli, je ochoten ji plnit, identifikuje se se sociální jednotkou, jejímž členem se stal, očekáváme, že jeho chování bude podobné tomu, které je pro výkon role potřebné a které se tedy požaduje. Sociolog potom počítá s tím, že chování příslušníků různých sociálních skupin a aktérů různých sociálních rolí se bude lišit.

Vycházejíce z toho předpokladu, snažíme se pro posouzení názorů, postojů, hodnot, cílů

atd. o takový výběr individuí, který by reprezentoval sociální skupiny, sociální role, o něž nám jde. Avšak v tom okamžiku, kdy se stane individuum objektem výzkumu, je vytrženo z dosavadních podmínek a předchozí vzorce chování jsou v určitém slova smyslu na novou situaci neaplikovatelné. Člověk si uvědomuje, že se stal předmětem zkoumání, že vystupuje v experimentální situaci a chápe tuto novou situaci jako v jistém smyslu novou sociální roli, kde platí *jiné* vzorce chování, podle nichž se má jednat. To vůbec neznamena, že by člověk začal vědomě vypovídat nepravdu, klamat výzkumníka. Prostě v roli objektu výzkumu se bude chovat jinak než v jiných rolích. Důsledkem toho je, že se výpovědi příslušníků různých sociálních skupin standardizují, že vzorek ztrácí očekávanou reprezentativnost co do typicky diferencovaného chování podle různých sociálních rolí a podle příslušnosti k různým sociálním skupinám.

Neznamena to, že standardizace výpovědi je absolutní, že by se ztratila jakákoliv diferenciace v chování, postojích, názorech atd., nicméně tato diferenciace nedosahuje předpokládaného stupně. Snažit se o ověření postojů, názorů, představ, cílů atd., je gigantická úloha, v některých směrech prakticky neřešitelná. Nejčastěji se musíme spokojit s tím, že chápeme data jako *výpovědi* v určité, námi stanovené a kontrolované *experimentální situaci* a zkoumáme, zda difference ve výpovědích má vztah k diferencí podle jiných znaků. Nalezeme-li významný vztah mezi typem výpovědi a stanoveným znakem (např. věkem), jsme oprávněni tento vztah interpretovat jako očekávání, že rozlišení podle výpovědi o postoji provedená v určité experimentální situaci budou s určitou stanovitelnou mírou pravděpodobnosti odpovídat rozlišením podle stanovených znaků.

Složité porovnávání výpovědi v různých experimentálních situacích a různých „objektivních“ měření bychom mohli přiřadit určité míře pravděpodobnosti, že takto ověřované výpovědi budou odpovídat skutečnému postoji, názoru, cíli atd.

Nejčastější chyby se v tomto smyslu tedy dopouštíme, když se domníváme, že ze statistického hlediska reprezentativní výběr postačí k tomu, abychom mohli interpretovat určité postoje, názory atd. příslušníků určité sociální skupiny, aktérů určitých sociálních rolí, jako jednoznačně adekvátní *skutečným* postojům uvažované skupiny a uvažovaným aktérům sociálních rolí.

Ad 4. Porovnání dosažených výsledků s výchozími předpoklady je v podstatě proces, ve kterém hodnotíme, zda hypotézy dedukované z obecného abstraktního teoretického modelu umožňují po ověření potvrzení tohoto modelu, nebo zda je třeba formulovat a ověřovat hypotézy nové nebo použít jiného teoretického modelu.

4.

Závěrečná část Zuzany Perglerové ve formě volného dodatku nese na sobě neujasněnosti cíle, jakému tato stať má sloužit. Pro čtenáře,

který má v této stati hledat základní orientaci v problematice, bude dodatek zklamáním.

Snaha o logický výklad základních operací statistiky na příkladech (většinou z populacionistiky, nikoliv přímo z oblastí sociologie) však neposkytuje nic *nového* vzhledem k běžně dostupným statistickým učebnicím, ba vzhledem k menšímu rozsahu práce je ani zdaleka nemůže ve výkladu nahradit.

Mimo to výklad neposkytuje ani informace, které jsou pro sociologa, který se zabývá sociálními daty, základní. Tak např. při testování hypotéz není uvedena obecně přijímaná „mezna“ hladina významnosti, mluví se o hladině 10%, nebo je pouze konstatováno, že je „rozdíl významný, jak je patrné z grafického vyjádření“ (str. 173) anebo z porovnání procentuálních údajů. To může vést i k hrubým záměnám a k nesprávnému pochopení u pracovníka, který se s podobnými problémy setkává poprvé.

Podobně u výkladu principu zjišťování korelací působí banálně běžné prohlášení o významnosti korelací blížících se ± 1 , když se právě pracovník v oblasti společenských věd setkává s korelací o hodnotě hlavně kolem $\pm 0,5$.

Obecná prohlášení o úloze statistiky v sociologii sice velmi správně upozorňují na přeceňování i podceňování možností statistiky, i na problémy spojené s účastí statistika při vypracovávání jednotlivých fází výzkumu, ale zůstávají opět jen v nejobecnější rovině. Z předchozích našich poznámek pak plyne, že např. problematika *rozsahu* získávaných údajů i *obecnosti* formulovaných hypotéz, která vystupuje do popředí právě při kvantitativním vyhodnocování *sociologických* průzkumů, nebyla pochopena. Opět se domníváme, že to plyne z toho, že autorka své zkušenosti nečerpala z *konkrétní* problematiky zpracování výsledků průzkumů.

Podle našeho názoru v současné době právě kvantitativní vyhodnocování shromážděných sociologických dat je Achillovou patou většiny u nás prováděných průzkumů. Zde vystupují do popředí *formy* vyhodnocování údajů, tj. techniky zpracování (např. autorka se nezmiňuje o v současné době nejúčinnější technice vyhodnocování pomocí analyzátorových karet), kdy již dotazník i formulace jednotlivých otázek musí být sestaveny s ohledem na způsob vyhodnocování.

Dále není ani zmínka o důležitých otázkách délky mechanických výpočtů a v této souvislosti ani o vybavení sociologických pracovišť, ani o zajištění středně technických kádrů, nebo o možnostech odevzdat materiál výpočetnímu středisku.

Autorka v čtenáři totiž utvrzuje zakořeněný dojem, že statistické vyhodnocení je něco vnějšího, něco, co je zvládnuto konzultacemi statistika a odevzdáním materiálu výpočetnímu středisku nebo statistikovi, který vrátí již hotovou práci. Konkrétní situace, jak jsme se přesvědčili z vlastní zkušenosti, tyto představy úplně vyvrací. Samo použití statistiky v oblasti společenských věd nese s sebou zvláštnosti proti použití statistiky např. v biologických výzkumech. Do popředí se dostávají hlavně problémy, že materiál, který vyhodnocujeme, je daleko více svou podstatou *kvalitativní* než kvantitativní, dále že daleko méně dokážeme sledované faktory zjednodušit a vy-preparovat co možná nejméně komplikovaný a tím pro hodnocení nejvhodnější celek. Tím i výsledky, které získáváme v oblasti společenských výzkumů, jsou daleko méně přesné a „průkazné“ než z jiných oblastí.

Pro společenské výzkumy je proto vhodnější použití jen *určitých* technik a někdy i specifických statistických metod použitelných pouze pro tuto oblast. To, že u nás nemáme odborníky, kteří by se orientovali v oblasti statistiky zaměřené na společenský výzkum, a že tuto funkci jsou proto nuceni suplovat statistici z různých oblastí (demografie), často způsobuje, že tyto pracovníci se snaží hodnotit sociologická data postupy, které jsou jim známé z vlastní činnosti. Nutným důsledkem pak je, že někdy dochází k značnému zkreslení materiálu nebo častěji k jeho nevyužití. V sociologii jsou známy např. pokusy o manipulaci se sociologickými daty jako kvalitativními bez převodu na kvantitativní model a o vypracování specifických statistických technik pro tuto oblast.

Kromě těchto, vlastně obecně koncepčních připomínek, bychom práci mohli vytknout ještě drobné nedostatky. Není jistě správné se nezabývat v metodice problémy „validity“ a „reliability“ dat – to však vlastně souvisí s předchozími připomínkami. Podobně by v práci měla být zařaděna alespoň zmínka o škálové analýze jako technice používané v oblasti zjišťování mínění, tedy zvláště potřebné pro osvětové zaměření výzkumů.

To však, jak jsme si vědomi, přesahuje nároky, které můžeme mít na vysokoškolská skripta. Naše poznámky jsou proto určeny hlavně širší sociologické veřejnosti, která vydání skript přivítala jako velmi potřebné a zatím u nás ojedinělé shrnutí závažné problematiky. Tedy jako doplnění některých málo zdůrazněných otázek a jako nadhození problémů, které nebyly řešeny vůbec.

Jaroslav Kapr
Zdeněk Šafář